

Matija Mato Škerbić*, Sandra Radenović**

Bioetika sporta: prisutnost bioetičkih tema na području filozofije i etike sporta u Hrvatskoj i Srbiji

SAŽETAK

Nakana autora ovog rada jest dvojaka. S jedne strane, odrediti što je bioetika sporta te odrediti opseg tema koje obuhvaća. S druge strane, istražiti u kojoj su mjeri bioetičke teme iz prethodno detektiranog opsega prisutne u znanstvenom diskursu polja filozofije i etike sporta u Hrvatskoj i Srbiji. Autori pritom uzimaju u obzir različitost znanstvenih pozicija (bioetičke, etičke i filozofske) gledanja na sport koje međusobno konvergiraju, kao i različitost njihove disciplinarnosti, etabliranosti i rekognacije u znanstvenom diskursu, odnosno akademskoj zajednici dviju država. Također, autori će utvrditi kvantitativne podatke vezane uz autore, teme, znanstvene članke, časopise i publikacije te identificirati one dominantne u obje države. Naposljetku, kroz paralelnu analizu autori će pokazati podudarnosti i analogije, kao i posebnosti i razlike.

Ključne riječi: bioetika, bioetika sporta, etika sporta, filozofija sporta, sport.

1. Uvodne naznake, distinkcije i ograde

U osnovi ovog istraživanja stoje mnogobrojni svakodnevni primjeri iz sporta, koji se stalno nadaju kao poticaj na reakciju raznorodnih stručnjaka kojima je sport trajni stručni i znanstveni interes i preferencija, u konkretnom slučaju iz perspektive filozofije sporta, etike sporta¹ te bioetike sporta.

* Odsjek za filozofiju, Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska.

** Sociologija sporta, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Beogradu, Srbija.

Adresa za korespondenciju: Matija Mato Škerbić, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Borongajska cesta 83d, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: mskerbic@hrstud.hr.

1 Premda je etika filozofska disciplina, baš kao što je etika sporta dio filozofije sporta, autori su se odlučili za njihovo razdvajanje i uporabu na ovakav način - kao dva zasebna područja. Na takav su se korak odlučili kako bi napravili jasnu distinkciju između filozofije sporta ili niza općih teorijskih filozofskih pristupa, razmatranja i

U radu autori vrše prvu paralelnu znanstvenu analizu stanja u spomenutim disciplinama i subdisciplinama kojima je temeljna poveznica sport, u dvjema susjednim zemljama. Dakle, filozofije sporta, etike sporta i bioetike, u njihovoj konvergentnoj isprepletenosti i bliskosti. Pri tome se autori u prvom redu služe klasičnim bibliografskim metodama za prikupljanje podataka pretraživanjem baza znanstvenih časopisa i društava te kritičkom analizom tekstova i publikacija sa svrhom određivanja bave li se i u kojoj meri bioetičkim temama. S druge strane, nemaju nakanu ulaziti u sadržajne analize i debate, jer je za to potrebno mnogo obimnije istraživanje, koje nadilazi uzuse znanstvenog rada u časopisu. Autori se ograničavaju na detektiranje i ekstrahiranje građe koju prepoznaju kao bioetičku te stavljanje u njen "drugi" kontekst - onaj bioetički. Kako bi svemu dali kontekst, autori daju kratak pregled razvoja ovih disciplina, u mjeri u kojoj on postoji, u dvjema državama, oslanjajući se na ranija najrelevantnija istraživanja u tom smislu (Zagorac i Jurić; Škerbić, Radenović, Turza, Todorović, Jeremić; Radenović i Jeremić)².

Kao vremenski okvir istraživanja uzet je period od znanstvenih početaka ili nastanka, odnosno pojave spomenutih disciplina 1980-ih godina 20. stoljeća u dvjema državama, do 2018.

Konkretno, u prvom dijelu rada autori se bave pitanjima poput - što je bioetika sporta i koji je njezin tematski okvir i opseg, pri čemu iznose svoje definicije i odredbe, pozivajući se na relevantnu i recentnu svjetsku literaturu nastalu paralelno unutar filozofije sporta i bioetike. U drugom dijelu rada ustanovili su količinu radova s bioetičkim temama unutar filozofije sporta i etike sporta u dvije države. Pritom iznose tzv. „state of the art“, odnosno stanje u disciplinama filozofije i etike sporta, pa bioetike kao takve, unutar sveučilišta, fakulteta, visokih (sportskih) škola, društava ili asocijacija u dvjema susjednim državama. Potom predstavljaju prikupljene kvantitativne podatke na razini znanstvene produkcije filozofije i etike sporta, unutar znanstvenog diskursa navedenih disciplina, koji sadrže znanstvene tekstove i radove s bioetičkim temama: časopisi, skripte, priručnici, zbornici i knjige. Na taj način ocrtavaju jasnu sliku o relevantnim autorima i pozicijama koje zastupaju

promišljanja sporta iz gledišta estetike, metafizike, epistemologije, filozofije jezika, filozofije politike, socijalne filozofije, filozofije prava itd., od etike sporta koja ima praktičan i konkretan karakter i nakane. Naime, etika sporta s jedne se strane bavi konkretnim (ne)moralnim primjerima i pojavama u/iz sporta, dok s druge nastoji teorijski ustanoviti principe kojima će sport učiniti moralnijim, odnosno, naći najbolju normativnu teoriju sporta, koja u krajnjoj konsekvenci inklinira uporabi i provedbi u prakticiranju sporta. Uostalom, osim što etika sporta čini dominantan postotak svih istraživanja i radova unutar filozofije sporta, ovakvu podjelu potkrepljuje i istovrsna praksa odijeljivanja etike i filozofije sporta unutar globalne filozofsko-sportske znanstvene zajednice.

2 Zagorac, I., Jurić, H. (2008). Bioetika u Hrvatskoj, *Filozofska istraživanja*, 28/3:601-611; Škerbić, M. M. (2014). Etika sporta kao novi nastavni predmet?, *Metodički ogledi*, 21(1), 2014:47-66; Radenović, S., Turza, K., Todorović, Z., Jeremić, V. Institucionalizacija bioetike u Srbiji. *Socijalna ekologija*, 2012; 21(3): 311-328; Radenović, S., Jeremić, V. Jedan prilog bioetici sporta – medicina, sport, bioetika. *Gradovrh, Časopis Matice hrvatske*, 2013; 10(10): 204-208.

i s kojih nastupaju u obradbi bioetičkih tema, kao i jesu li u pitanju samo usputna tematska preklapanja ili dodiri unutar drugog konteksta i korpusa ili su možebitan fokus znanstvenog interesa. Osim toga, razotkrivaju i dominantne teme i specifične autorske interese, stavove i argumentacije.

Autori su akceptirali distinkciju među radovima uzetim u obzir, gdje su s jedne strane oni pisani iz perspektive etike i filozofije sporta, a tiču se i bioetike, odnosno, možemo ih gledati kao bioetičke probleme ili detektirati i proglasiti bioetičkim *a posteriori*. S druge su strane oni *a priori* bioetički jer se bave nekim specifično bioetičkim problemom, a u svojoj osnovnoj nakani tek drugotno tiču se filozofije te/ili etike sporta.

Naposljetku, kao završni dio ovog uvoda, no ujedno i možebitna zaključna misao i stav, autori su uvjerenja kako su ovovrsna istraživanja i radovi s jedne strane potrebni kao temelj bavljenja novom disciplinom ili područjem, kroz određivanja definicije i opsega odnosno tematskog spektra, a s druge strane nužne introspekcije i retrospekcije unutar discipline(a).³ Detekcija i pregled te utvrđivanje stanja i opsega imaju istovremeno utemeljujući i etablirajući karakter, ali i snažnu i jasnu futuralnu dimenziju. Drugim riječima, taj pogled unatrag je i pogled unaprijed, koji ujedno i omogućuje ili olakšava svako daljnje istraživanja u smislu lakšeg snalaženja u specifičnoj problematici – bilo nastavljaajući određene ranije načete i istraživane teme, zauzete pozicije, u obzir uzimane aspekte i perspektive, bilo njihovim širenjem, produblivanjem i ekstenziranjem, bilo otvaranjem (potpuno) novih i do sada netematiziranih, neotvaranih i nerazmatranih.

2. Bioetika sporta

Autori iznose tri definicije bioetike sporta koje su relativne, odnosno, u relaciji spram bioetike, s jedne strane, te filozofije sporta, s druge.

1. Bioetika sporta je dio bioetike odnosno njeno zasebno interdisciplinarno područje u kojem sport postaje središte specifičnog interesa, istraživanja, izučavanja i reflektiranja.⁴ Tematski spektar odnosno opseg bioetike sporta ovisi o shvaćanju pojma bioetike: kao nove medicinske etike, kako se razvija(la) u anglosaksonskom

3 Medunarodni interdisciplinarni simpozij *15. lošinjski dani bioetike* (Mali Lošinj, 15. - 18. 5. 2016.), u sklopu kojeg su autori izložili svoju temu, upravo je najbolji povod za jedan ovakav pregled i retrospekciju.

4 Valja naglasiti kako za područje bioetike (i) sporta u globalnoj znanstvenoj zajednici do sada nije iznesena definicija, te kako je prezentiranu definiciju prvi puta izložio Matija Mato Škerbić u dva odvojena izlaganja na međunarodnim znanstvenim simpozijima: „Ethics and Bioethics of Sport. An Attempt to Distinguish and Separate the Fields“ u Beogradu 2017. (International Scientific Conference Effects of Applying Physical Activity on Anthropological Status of Children, Adolescents and Adults) te „Bioethics of Sport and its Place in the Philosophy of Sport“ u Zagrebu i Varaždinu 2018. (1st International Conference Ethics, Bioethics and Sport).

svijetu, počevši u znamenitim institucijama Hastings Center u New Yorku i Kennedy Institute Sveučilišta Georgetown u SAD-u; kao globalne bioetike ili mosta između humanističkih i prirodnih znanosti, kako je to predložio Van Rensselaer Potter⁵, ili pak kao integrativne bioetike, onako kako ju je još 1927. odredio njen začetnik Fritz Jahr, odnosno kako ju je razvila bioetička zajednica u Hrvatskoj⁶.

2. Bioetika sporta dio je filozofije sporta ili njena subdisciplina⁷ koja obuhvaća karakterističan tematski spektar koji je ocrtan u različitim izdanjima bioetičkih enciklopedija (*Encyclopedia of Bioethics* i *Encyclopedia of Global Bioethics*) od strane filozof(kinj)a sporta- Angele J. Schneider, Thomasa H. Murraya i Andy Miaha. Bioetika sporta je područje koje okuplja i stavlja pod zajedničko ime ili opći (superordinirani) pojam, određene već prisutne i obrađivane teme koje su bile "razbacane" u ranije ocrtanom akademskom prostoru.

3. Bioetika sporta je interdisciplinarno područje u kojem dolazi do sjecišta, međusobnih dodira, susreta i veza između filozofije i etike sporta sa „sportskim znanostima“, poput sociologije sporta, medicine sporta odnosno sportske medicine, psihologije sporta odnosno sportske psihologije, kineziologije, fizioterapije, ali i onim drugim znanostima za sport relevantnim, poput kemije, biologije, farmakologije itd., kako bismo se bavili različitim pitanjima koja se tiču *biosa* u sportu, od njegove krajnje egzistencijalne ugroze do postizanja, održavanja i uvećavanja njegove kvalitete. Upravo ovo posljednje, obuhvatno shvaćanje bioetike sporta, jest pozicija ili vodilja autorima u daljnjem tekstu.

Bioetika sporta u svom je najvećem dijelu usmjerena prema budućnosti, kroz nastojanja da anticipira i razmotri (moguću) budućnost sporta, upozori na možebitne stranputice i probleme te pruži orijentire, kvalitetne smjernice i rješenja za razvoj i očuvanje integriteta sporta, ali i ponašanja i odnošenja sportaša i svih ostalih aktera.⁸

U tom smislu, sport jest bioetička tema *per se*, jer na cijeli niz načina utječe na život i zdravlje te kvalitetu života, kako onih koji ga prakticiraju i(li) se njime bave, tako i onih i onog na koje se posredno i(li) kolateralno odnosi. Također, ne smije

5 Potter, Van Rensselaer (1971), *Bioethics: Bridge to the Future*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

6 Prema Amir Muzur, Hans-Martin Sass (ur.), *Fritz Jahr and the Foundations of Global Bioethics: The Future of Integrative Bioethics*, Lit Verlag Dr. W. Hopf, Berlin, 2012., str.

7 Vidi Škerbić, Matija Mato, *About the 1st International Conference Ethics, Bioethics and Sport*, u Škerbić, Matija Mato (ur.), *1st International Conference Ethics, Bioethics and Sport*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2018., str. 11.

8 U ovom smislu Sandra Radenović govori o „elementima“ sportskih događaja te razlikuje: aktere (sportaši), posrednike (treneri, suci, sportski menadžeri, sportski novinari, sponzori) i publiku (navijači i navijačke grupe) (Radenović, 2014). Ipak, autori u ovom radu koriste izraz „akteri“ u još širem smislu - kao svi koji su na bilo koji način involvirani u sport (a ne samo događaje poput utakmica, natjecanja i sl.). Dakle, „akteri“ su osim nabrojanih i redari, policija, hitna pomoć, čistači, različito osoblje i službe itd. na poprištima prakticiranja sporta (stadioni, dvorane, hipodromi...) koji na svoj način sport zapravo omogućuju.

se smetnuti s uma da napredak medicinskih biotehnoških znanosti upravo u sportu dobiva svoju platformu i prostor za primjenu i kušnju. Ujedno, sport jest iznimno istraživačko područje *par excellence*. S jedne strane, sport se svakodnevno i transparentno nadaje svima zainteresiranima, kako putem različitih vrsta medija, tako i kroz direktnu participaciju. S druge strane, sport je podatan i izazovan zbog stalnih i novih prijepora koje potiče, kao i odjeka i reakcija u neakademsom, uglavnom sportskom, javnom prostoru.

S druge strane, suvremeni sport shvaćen najšire, dakle s jedne strane kao naprosto igra s igračima, trenerima i ostalim akterima, a s druge strane, i sa svime onime što je igri izvanjsko, a od sporta neodjeljivo, poput sportskih institucija i tijela, ekonomskih parametara, medija i medijskih odjeka itd., jest jedinstven primjer korištenja specifične bioetičke pluriperspektivne metodologije u svakodnevnoj praksi. (U) Sportu se takav pristup nameće kao nužan, jer sport kao vrsta igre, u samoj svojoj suštini, znanosti (ma) i znanstvenoj metodologiji, uvijek ostaje izvan dohvata te tako priziva i traži i drugačije perspektive. Uostalom, u sportu je na djelu jedna poduža tradicija inkluzije kulturalnih neznanstvenih perspektiva (Čović, 2009:186) i narativa i njihovoj integraciji s onim znanstvenim: gledateljskih/navijačkih, televizijskih, umjetničkih (i) performanskih, literarnih i glazbenih, modnih i odjevnih... Najeklatantnije je aktualizirana kroz snažan utjecaj neznanstvenih perspektiva i diskursa igrača ili sportaša, službenog i pratećeg osoblja, gledateljskog auditorija, kao i različitih osoba iz navijačkog i inog korpusa i(li) socijalnih miljea. Utjecaj je uočljiv kako na razvoj i smjerove razvoja sporta, njegovo razmatranje, izgled i prakticiranje, tako i na ustroj i razvitak različitih (novih) disciplina vezanih uz sport, čak i na njegovu legislativu. Ipak, vjerojatno se najviše i najočitije reflektira kroz pojam *ethosa* sporta, koji je kao konvencija upravo produkt miješanja znanstvenih s neznanstvenim perspektivama *u* i *o* sportu, odnosno uvriježen način prakticiranja sporta nastao u određenom društvenom kontekstu i na određenom mjestu (geografskom prostoru) unutar zajednice onih koji određeni sport prakticiraju. Najvidljiviji je u interpretiranju pravila od strane sudaca odnosno odmicanja od striktnog i pedantnog držanja (konstitutivnih) pravila sportske igre.

3. Tematski spektar bioetike sporta

Ključno pitanje za bioetiku sporta jest određivanje tematskog spektra koji obuhvaća. U tom smislu, zanimljivo je određenje izneseno u zborniku *Sport, medicina, bioetika* urednica Sandre Radenović i Vide Jeremić, gdje stoji kako „bioetika sporta u užem smislu, obuhvaća najprije kritičko razmatranje dopinga, mita i korupcije u sportu, ali i problem medicinsko-etičkih principa u oblasti medicine sporta. U širem smislu, bioetika sporta se orijentira na istraživanje bioetičkih aspekata sporta

kako u medicini sporta, tako i u brojnim humanističkim disciplinama kao što su sociologija i psihologija sporta.” (Radenović i Jeremić, 2015:2) S druge strane, u različitim izdanjima *Encyclopedia of Bioethics*, tematski spektar određen je vrlo šturo. Tako u 2. izdanju (Warren T. Reich ur., 1995) T. H. Murray bioetičkim nalazi samo tri problema u sportu: doping, genetiku te *gender*⁹, koji obuhvaća širok spektar problema: rod i spol, različite vrste nejednakosti i nepravdi u tretmanu i šansama, problemi LGTB zajednice, seksualiziranje i seksualno objektificiranje žena u sportu, maskularizacija sportašica, feminizam, određivanje spola natjecatelj(ic)a itd. Takvu podjelu prihvaća i A. J. Schneider u 3. (Post, 2004) i 4. izdanju (Jennings, 2014). Tek Andy Miah u *Encyclopedia of Global Bioethics* (H. ten Have ur., 2016) tematsku diviziju proširuje na: biomedicinske tehnologije, genetiku, doping, zdravlje, invaliditet, trans- i posthumanizam. Nadalje, Silvia Camporesi u *Routledge Handbook for the Philosophy of Sport* u poglavlju *Bioethics and Sport* (M. J. McNamee i W. J. Morgan ur., 2015:81-97) navodi 5 tematskih područja: doping, genetiku, invaliditet i paraolimpizam, rod i spol te sportsku medicinu. Spomenuto izdanje jest kapitalno izdanje za filozofiju sporta izdano krajem 2015., koje su zajednički uredili dvojica najutjecajnijih i najvažnijih autora i autoriteta, globalnih bardova etike i filozofije sporta s obje strane Atlantika – William John Morgan s University of Southern California u SAD-u i Mike McNamee sa Swansea University u Velikoj Britaniji. U njemu je „bioetika sporta” po prvi put navedena i rekonstruirana *per se*, kao jedna od zastupljenih filozofskih disciplina u relaciji spram sporta (poput eksplicitno navedenih i obrađenih ontologije, epistemologije, estetike, filozofije uma itd.) te je time i „oficijelno” priznata. Osim toga, McNamee i Morgan su u zasebno uređenim izdanjima također imali dobru zastupljenost bioetičkih tema, premda ne kao takvih prepoznatih i navedenih. Tako W. J. Morgan još u *Philosophic Inquiry in Sport* navodi i bogato razrađuje problematiku dopinga u sportu (Morgan i Meier, 1995:201-257) te pitanje lova (Morgan i Meier, 1995:333-373). U *Ethics in Sport* Morgan još širi bioetički tematski spektar: limiti ljudskog tijela, doping (Morgan, 2007:229-299), nasilje u sportu (Morgan, 2007:389-407) i problem prava invalida u sportu (Morgan, 2007:451-461). Mike McNamee pak u *The Ethics of Sport* navodi i razrađuje teme dopinga, genetskih modifikacija (McNamee, 2010:253-225), invaliditeta (McNamee, 2010:225-242) i različitih ekstremnih sportova (McNamee, 2010:437-493). Posljednjih godina McNamee je postao vodeći autoritet, nositelj i generator globalnih bioetičko-sportskih nastojanja kroz naslove *Philosophy and the Sciences of Exercise, Health and Sport. Critical perspectives on research methods* (Routledge, 2005), *Philosophy, Risk and Adventure Sports Research Ethics in Exercise* (Routledge, 2007), *Health and Sports Sciences* (Routledge, 2007), *Sports, virtues and*

9 Usp. primjerice Davis, P., Weaving, Ch. (eds.) (2010) *Philosophical Perspectives on Gender in Sport and Physical Activity*, London and New York: Routledge.

vices: morality plays. (London: Routledge, 2008) i *Sport, Medicine, Ethics* (Routledge, 2014), ali i pokretanje edicija poput Routledgeove *Ethics&Sport*, zajedno s Jimom Parryjem te projekta „MAiSI - Erasmus Mundus Joint Master Degree in Sports Ethics and Integrity” za dvogodišnji master studij u području etike sporta za polaznike iz cijelog svijeta.¹⁰ Konačno, zajedno sa Silvijom Camporesi, autor je najrecentnijeg i najvažnijeg izdanja na ovom polju *Bioethics, Genetics and Sport* (2018.) u kojem su obuhvaćene teme genetike, (genskog) dopinga, hiperandrogenizma i utvrđivanja spola, paraolimpizma i pitanja koncepta biološke rase u društvenom kontekstu. Interesantno je da se ni u ovoj knjizi, koja je po svemu pionirska, odnosno prva te vrste u svjetskim okvirima, jasno ne formuliira što je bioetika sporta, ni što ona obuhvaća ili bi trebala obuhvaćati. U uvodu autori kažu kako je fokus knjige u „bioetici, genetici i sportu. U metodološkom smislu, knjiga je etičko djelo koje uključuje oboje, filozofska istraživanja i relevantne znanstvene i tehnološke činjenice, kao i istraživanja s područja genetike i medicine. U smislu etike, knjiga je oboje, jedna od onih koje se bave deskriptivnom etikom i preskriptivnom ili normativnom.” (Camporesi i McNamee, 2018:2) Iz ovakvog uvoda, u kojem se jedino i govori o samoj bioetici i sportu, razvidno je tek da autore ne zanima govor o osnovama, dakle definiciji ili odredbi bioetike sporta, „jer one već postoje u objema, bioetičkoj i etičko-sportskoj literaturi.” (Camporesi i McNamee, 2018:2) Pa ipak, ovakvu tvrdnju autori osporavaju uz jasne potkrijepljujuće argumente na dva načina – prvo, definicija kao takva nije iznesena, a drugo, tematski spektar nije jasno određen, odnosno u relevantnoj je literaturi određivan drukčije, sužavajući se i proširujući od autora do autora odnosno izdanja do izdanja.

Štoviše, autori smatraju da je tematski spektar naprosto preuzak te predlažu njegovo proširenje, jer niti je bioetika samo i jedino nova medicinska etika, pa čak ni samo globalna (Potterovska) bioetika, niti su, pak, teme koje spadaju u njihovo polje istraživanja jedine bioetičke teme u sportu. Gledano sa strane europske, filozofske utemeljene (Jahrovske) bioetike, a posebice integrativne bioetike, tematski spektar jest mnogo širi te obuhvaća i izazove i probleme ekologije i okoliša, odnosno, tzv. „zelenog sporta”, etičkih komiteta, nasilja i zlostavljanja, roda i spola, ljudskog tijela (i tehnologije), životinja u sportu, nutricionizma odnosno vrsta i načina ishrane i dijeta, vitaminizacije, neuroetike, alijenacije, opasnih sportova i metoda treninnga (Škerbić, 2018:12), odnosno svega onoga što spada u pitanja *biosa*, a tiče se (i) sporta. (usp. Jurić, 2009:85)

10 Vidi <http://www.maisi-project.eu/> (9. studenoga 2017.)

4. Bioetika, filozofija i etika sporta

4.1. Hrvatska

U Hrvatskoj su filozofija i etika sporta vrlo slabo prisutne i zastupljene, iako postoje razna nastojanja da se to promijeni, poput nekoliko održanih simpozija, temata različitih časopisa, te izdanja do sada jedine knjige specifične tematike. Također, ne postoji ni jedan specijalizirani časopis vezan uz sport i prizvane discipline. Ipak, od 2010. pokrenut je specijalizirani časopis za bioetiku pod nazivom *JAHR, European Journal of Bioethics* kao godišnjak Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini *Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*. Pokrenut je 2010. uz suradnju *Dokumentacijsko-istraživačkog centra za europsku bioetiku „Fritz Jahr“ Sveučilišta u Rijeci* i *Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu* i jedini je hrvatski i regionalni znanstveni časopis specijaliziran isključivo za bioetiku. Časopis je već svoj treći broj (*JAHR*, vol. 2(3) 2011) posvetio etici u sportu, te je otvorenim temama i okupljenim autorima značajno pridonio prepoznavanju, uspostavi i razvoju dijaloga i razmatranja bioetičkih pitanja u sportu.

Etika i(li) bioetika sporta kao predmet ili kolegij ne postoji na hrvatskim fakultetima i(li) sportskim učilištima. Ipak, na *Kineziološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu* studentima je ponuđen izborni kolegij *Filozofija sporta*, koji u svom silabusu sadrži i nekoliko bioetičkih tema, poput dopinga, ljudske tjelesnosti i etike maksimuma. Nositelj kolegija je Jure Zovko, premda u fokusu svog znanstvenog rada i interesa nema sport, pa tako nije ni objavljivao radove iz ovog područja. Nadalje, na *Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu* Tomislav Krznar pokrenuo je kolegij *Filozofija sporta* za polaznike redovitog i izvanrednog odgojiteljskog studija, dok je na *Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu* ustrojen međuodsjedni projekt „Čovjek i sport“ koji vode Tvrтко Jakovina i Jelka Gošnik, s Ivanom Zagorac ispred Odsjeka za filozofiju za teme iz filozofije sporta. (usp. Škerbić, 2013:50) Također je, na istom fakultetu, u sklopu katedre za filozofiju odgoja, održan seminar pod nazivom „Sport, ethos i odgoj“ koji su zajednički osmislili i vodili Ivana Zagorac i Matija Mato Škerbić, s velikim odazivom studenata.¹¹ Naposljetku, na *Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu* pokrenut je izborni predmet *Filozofija športa i igre*.¹²

S druge strane, bioetika se u Hrvatskoj razvila i zaživjela na tri institucije. Najprije je u sklopu *Filozofskog fakulteta Družbe Isusove* u Zagrebu 1986. osnovan Centar za bioetiku, u sklopu kojeg su nastali najraniji bioetički tekstovi u Hrvatskoj, gdje se

11 Vidi <http://www.ffzg.unizg.hr/filoz/filozofija-odgoja-seminar-sport-ethos-i-odgoj/> (6. svibnja 2018.)

12 Kolegij se izvodi od akademske godine 2018./2019. Nositeljica kolegija je doc. dr. sc. Ivana Greguric, a izvoditelj Matija Mato Škerbić, asistent, koji je predmet i osmislio. Vidi: <https://www.hrstud.unizg.hr/predmet/fis> (15. listopada 2018.)

svojim radom i nastojanjem posebno ističu Tonči Matulić i Valentin Požaić. Potom se u sklopu *Sveučilišta u Rijeci* bioetika etablirala na *Medicinskom fakultetu*, gdje je započela i prva sveučilišna nastava 1992., pri čemu najveće zasluge svakako pripadaju Ivanu Šegoti koji je uspostavio i osobne veze sa samim Van Rensselaerom Potterom, „ocem drugog rođenja bioetike“ (Rinčić i Muzur, 2012:79). Iz tog poticajnog miljea dolazi i prva doktorica bioetičkih znanosti - Nada Gosić. Naposljetku, u sklopu *Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, bioetikom se počeo baviti sociolog Ivan Cifrić u nizu znanstvenih tekstova, radova, knjiga, izlaganjima na konferencijama te pokrenutim kolegijima. S druge strane, predstojnik katedre za etiku na istom fakultetu, Ante Čović, svojim je djelovanjem pripomogao da bioetika u Hrvatskoj postane ravnopravan čimbenik u europskim i svjetskim okvirima te vodeća u jugoistočnoj Europi. Tako, Čović je od osnivanja voditelj *Referalnog centra za bioetiku u jugoistočnoj Europi*, odnosno *Bioetičkog foruma za jugoistočnu Europu*, osnivač *Hrvatskog bioetičkog društva* te pokretač i organizator međunarodnog simpozija *Lošinjski dani bioetike* te *Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku Republike Hrvatske* pri *Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu* (usp. Zagorac i Jurić, 2008:604-606)¹³, a utemeljitelj je i urednik specijalizirane biblioteke „Bioetika“ kod izdavačke kuće Pergamena. U ovom kontekstu svakako treba spomenuti i Nikolu Viskovića s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, koji je, osim što se bavio biopravom, napisao i „dva stožerna djela hrvatske bioetike“ (Rinčić i Muzur, 2012:99): *Stablo i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji* (Zagreb: Antibarbarus, 2001) i *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji* (Split: Kulturni krug, 1997).

U bogatoj bioetičkoj publicističkoj i inoj djelatnosti, može se konstatirati kako je sport rubna i vrlo slabo istraživana tema koja se tek povremeno pojavljuje u specifičnom znanstvenom diskursu. Ipak, veliki se pomak desio 2017. ustrojem Znanstveno-istraživačkog odbora za bioetiku i sport s voditeljkom Matijom Matom Škerbićem.¹⁴ Štoviše, novoosnovani je odbor organizirao dva specijalizirana znanstvena događaja: prvu tribinu pod nazivom „Bioetika i sport“ (Škerbić, 2018:13) i prvi međunarodni

13 U časopisu *Universitas* (60, 2014:13) Sveučilišta u Splitu, uz vijest o otvaranju tog centra (24. 11. 2014.), iznesena je sljedeća njegova karakterizacija: „Hrvatska se bioetika uspjela u posljednjih desetak godina etablirati kao jedan od lidera u ovoj disciplini, čemu je pridonijelo formuliranje originalnog koncepta integrativne bioetike. Ideja integrativne bioetike sintetizira silnice dosadašnjeg razvoja bioetike te na podlozi metodološkog pluriperspektivizma i predmetne integracije stvara pretpostavke za novi pristup širokom spektru bioetičkih tema od medicinske prakse i biomedicinskih istraživanja, preko odnosa prema ne-ljudskim živim bićima, okolišu, znanosti i društvu, do konstitucionalnih pitanja same bioetike. Građen na tim temeljima, predloženi istraživački program Centra, koji okuplja već funkcionalnu mrežu znanstvenika najrazličitijih disciplina (filozofa, teologa, liječnika, prirodnoznanstvenika, pravnika, politologa, sociologa, agronoma i dr.), omogućit će relevantan hrvatski doprinos u ovom inovativnom području znanosti u kojem se integracijom znanstvenih disciplina i kulturnih perspektiva uspostavlja jedinstveni obrazac orijentacijskog znanja.“, usp. i <https://www.ffzg.unizg.hr/?p=2102> (18. lipnja 2018.)

14 Angažmanom članova odbora u znanstvenom se diskursu počinju značajnije istraživati teme sporta. Tako je, primjerice, u okviru posljediplomskog studija filozofije *Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* Škerbić prvi doktorand u ovom specifičnom području.

simpozij pod nazivom „1st International Conference Ethics, Bioethics and Sport“, na kojem su, uz vodeće znanstvenike iz Hrvatske, Slovenije i Srbije, sudjelovala i dvojica bardova globalne filozofsko-(bio)etičke zajednice – William John Morgan iz SAD-a i Jim Parry iz Velike Britanije. (Škerbić, 2018)

4.1.1. Znanstvena produkcija u Hrvatskoj

U Hrvatskoj, baš kao ni u Srbiji, ne postoji nijedan specijalizirani časopis, kako za filozofiju ili etiku sporta, tako ni za bioetiku sporta. Ipak, radovi s ranije ocrtanog područja mogu se detektirati u domicilnim znanstvenim časopisima *JAHR*, *Filozofska istraživanja* i *Metodički oglеди*.

Već drugi broj časopisa *JAHR* (2(3), 2010) jest zapravo temat posvećen etici sporta, odnosno, Zbornik radova 11. riječkog okruglog stola: Etika i sport (Rijeka, 7. svibnja 2010.), koji su zajednički uredili Morana Brkljačić Žagrović¹⁵ i Igor Eterović, a za koji je uvodnik napisao William J. Morgan pod naslovom „Sports and the Ethical Challenges“ (2(3), 2010:25-28). Temat sadrži 17 različitih tekstova te okuplja znanstvenike različitih struka, ponajviše s područja medicine, ali i sociologije, pedagogije, filozofije, kineziologije, sportske publicistike, kao i predstavnike iz redova samih sportaša, sukladno bioetici svojstvenim multi-, inter- i transdisciplinarnim, integrativnim i pluriperspektivnim inklinacijama. (usp. Jurić, 2007:84)

U smislu bioetike sporta, okupljajući bivše i aktivne sportaše i trenere zajedno sa znanstvenicima s *Učiteljskog, Filozofskog i Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Kineziološkog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Kineziološkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatske antidopinške agencije, Društva za športsku medicinu Rijeka, Centra za integrativnu bioetiku Kumanovo Makedonija, Odjela za financije i društvene djelatnosti Grada Opatije* na interdisciplinarni način obrađivane različite teme bioetike sporta, poput nedovoljne tjelesne aktivnosti stanovništva (Đonlić i sur., 2011:119-126), moralnih i pravnih dvojbi kod utvrđivanja spola u sportu (Kinkela i sur., 2011:119-126), etičkih, sociologijskih i psihoneurobiologijskih razmatranja nasilja u sportu (Muzur i Rinčić, 2011:145-152), dopinga¹⁶ (Erceg i Fattorini, 2011:196-206), zlostavljanja i zdravlja djece u sportu (Milanović i sur., 2011:218-228; Stošić, 2011:235-240), ulozi etike i sporta u rehabilitaciji i resocijalizaciji psihički

¹⁵ Morana Brkljačić autorica je i tematskog rada *Etika i sport* objavljenog u časopisu *Medicina* Hrvatskog liječničkog zbora - Podružnica Rijeka (43(3), 2007: 230-235). Osim toga, 2015. je sudjelovala u angažiranom programu mjera edukacije za borbu protiv nasilja u sportu i izradila brošure *Živjeti fair play* Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske koju su uredile Nataša Muždalo i Biserka Vrbeć, dok su autori Romana Caput-Jogunica, Goran Jukić i Jurica Ozmeć.

¹⁶ Vidi i esej Damira Sekulića „Zašto gubimo rat protiv dopinga? Zapravo, želimo li uopće pobijediti?“ U istom broju časopisa *JAHR*: Europski časopis za bioetiku, 2(3), 2011:302-310.

oboljelih osoba (Šendula-Jengić i sur., 2011:284-292), (bio)etičkim implikacijama suvremene ženske gimnastike (Antonić, 2011:241-250) te o potrebi za sustavnom etičkom edukacijom u sportu (Brkljačić i sur., 2011:93-110; Donev, 2011:153-158). U časopisu su još obrađivane teme o sportskom tijelu (Radenović i Čačija, 6(12), 2015:341-352) te o pravilima, moralu i *fair playu* u sportu (Kaluđerović, 2011:43-53; Perman, 2011:159-171;172-184).

U časopisu *Filozofska istraživanja* zaslugom Ivane Zagorac objavljena su dva temata pod nazivom „Slobodno vrijeme i sport“ I. (114(2), 2009) i II. (115(3), 2009), gdje su sadržane bioetičke teme slobodno vrijeme i rekreativni šport (Festini, 2012:443-448), tjelesno vježbanje u suvremenim uvjetima života (Berčić i Đonlić, 2012:449-460), lov kao sport ili destrukcija (Krznar, 2012:461-475) te filozofijske dimenzije kineske gimnastike (Buljan, 2012:485-503) i interkulturalni problem olimpizma s kineskim karakteristikama (Motoh, 2009:477-484). Izvan temata objavljene su i studije o dvije suprostavljene perspektive gledanja na doping u etici sporta (Škerbić, 2016:511-530) i točkama susreta zdravstvene i tjelesne kulture (Marković i sur., 2016:531-543).

Ivana Zagorac uredila je i temat „Filozofija i sport“ objavljen u časopisu za filozofiju odgoja *Metodički ogledi* (35(19), 2012), koji donosi nekoliko radova na temu ljudske tjelesnosti u kontekstu sporta kroz razmatranja modernih metoda stvaranja lijepih besmrtnika (MO, Maskalan, 2012:77-94), mitologije ljepote, komercijalizacije i discipliniranja tijela (MO, Zeman i Geiger Zeman, 2012:59-75), fukoovski gledanog nadzora nad tijelom (MO, Biti, 2012:37-58) te kiborgizacije u sportu (MO, Greguric, 2012:95-111), ali i na temu filozofije Zena i borilačkih vještina (MO, Vertovšek, 2012:113-139). U časopisu je objavljen i rad o etici sporta kao novom nastavnim predmetu (Škerbić, 2014:47-66).

U sumi, radi se o 26 radova, u pisanju kojih je sudjelovalo 39 različitih autora, objavljenih u 3 znanstvena časopisa. Ohrabrujuća je brojka da je među njima 46 % izvornih istraživanja (12 radova) od ukupnog broja objavljenih članaka, dok je stručnih radova 27 % (7 radova), a preglednih 23 % (ili 6 radova).

Tablica 1. Broj znanstvenih članaka s bioetičkom tematikom unutar filozofije i etike sporta u hrvatskim znanstvenim časopisima

Časopis	<i>Filozofska istraživanja</i>	<i>JAHHR</i>	<i>Metodički ogledi</i>	<i>Ukupno</i>
Broj članaka	8	12	6	26
Broj autora	8	25	7	40
Broj izvornih članaka	6	3	3	12
Broj prethodnih priopćenja	-	-	1	1
Broj preglednih članaka	1	3	2	6
Broj stručnih radova	-	6	1	7
Broj poglavlja u knjizi	-	-	-	2

Što se tiče knjiga ili zbornika, može se detektirati tek zbornik *O sportu drugačije. Humanistički aspekti sporta* (2014, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo), autorice i urednice Ivane Zagorac. Njezine su zasluge za filozofiju, etiku i bioetiku sporta od iznimne važnosti kroz nastojanja oko uvođenja filozofskih i (bio)etičkih razmatranja i tematiziranja sporta, rekognacije i recepcije filozofije sporta u domicilnim okvirima te održana izlaganja i predavanja na različitim (međunarodnim) simpozijima i tribinama, kao i u održavanju nastave i radu sa studentima. Sportsko-bioetičke teme kojima se bavila tiču se odnosa ekologije i sporta (Zagorac, 2014:253-263) te odnosa ljudskog tijela i tehnologije (Zagorac, 2008:283-295).

Naposljetku, može se ustanoviti kako je uvjerljivo najrazmatranija sportsko-bioetička tema ona o ljudskom tijelu u sportu sa zastupljenosti od 30 % (8 članaka) u ukupnom broju radova u tri časopisa, nakon koje slijedi pitanje edukacije u etici sporta s 15 %. Gledano u širem kontekstu, interdisciplinarnost u pristupu temi najbolje je ostvarena u tematiziranju dopinga, koji je ujedno i jedan od najtematiziranijih problema unutar globalnog filozofsko-(bio)etičkog diskursa. Osim rada M. M. Škerbića s filozofsko-etičko-sportske perspektive (Škerbić, 2016), ovom su se temom bavili i Matko Pajčić i Tonči Petković, s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, iz gledišta pravnih znanosti (Pajčić i Petković, 2008:551-582), Ivan Fattorini i Damir Erceg, iz Hrvatske antidopinške agencije (HADA), s medicinsko-antidopinške perspektive (Fattorini i

Erceg, 2010:196-206) te Damir Sekulić¹⁷, s Kineziološkog fakulteta Sveučilišta u Splitu, iz kineziološke perspektive u čak 27 radova (sa suradnicima) u prestižnim svjetskim specijaliziranim znanstvenim časopisima poput časopisa *Journal of Religion and Health*, *Substance Use and Misuse*, *International Journal of Environmental Research and Public Health* između ostalih. Sekulić tematizira problem dopinga u vrlo širokom spektru sportova: sportskom plesu, tenisu, stolnom tenisu, badmintonu, profesionalnom baletu, plivanju, vaterpolu, jedrenju, nogometu i ragbiju uglavnom na teritoriju Hrvatske, ali i BiH i Slovenije. Pritom, zanimaju ga, osim odraslih sportaša i oni u adolescentskoj dobi, u pokušaju zahvata i ustanovljavanja različitih aspekata i konteksta problema, poput odnosa religije i religioznosti spram (korištenja) dopinga, posebice propitujući u kojoj mjeri religioznost (u sportaša) može pomoći u suzbijanju i protekciji od dopinga. Također, razmatra i pitanja učinkovite i efikasne borbe protiv dopinga.¹⁸ Ovako gledano, pitanje dopinga razmatrano je u sveukupno 30 radova. Ipak, neki zajednički projekt za (sve)obuhvatniji pogled na ovaj iznimno važan problem na jednom mjestu ostao je u prostoru potencijalnog ili mogućeg (i) budućeg razvoja i unapređenja.

Konačne brojke u zbiru svih iznesenih istraživanja i radova prikazanih u tablici samo potvrđuje kako je sport zanemarena i marginalizirana tema u znanstvenoj zajednici u dvjema državama u kojima je sport iznimno popularan s iznimno velikim brojem globalno uspješnih sportaša i sportskih timova. Pa ipak, pomaci se vide te se budućnost čini vrlo optimističnom.

Tablica 2. Broj znanstvenih radova, knjiga i zbornika, tematskih izdanja u časopisima te njihovih autora unutar filozofije i etike sporta s bioetičkom tematikom u Hrvatskoj

	Znanstveni radovi u časopisima	Poglavlje u knjizi	Knjige i zbornici	Tematska izdanja u časopisima	Ukupno
Broj radova	54	2	1	4	61
Autori/urednici	42	1	1	3	47

4.2. Srbija

U Srbiji se bioetika počinje institucionalizirati od 2003. Godine, kada je ustrojen *Nacionalni komitet za bioetiku, Komisije za suradnju sa UNESCO-m Republike Srbije*.

¹⁷ Sekulićev angažman okupio je i niz suradnika, diplomanata i doktoranada koji se bave istraživanjem dopinga, kako na Sveučilištu u Splitu, tako i na Sveučilištu u Zagrebu te Univerzi u Ljubljani. Među njima posebice se ističu Nataša Zenić i Jelena Rodek. <https://bib.irb.hr/lista-radova?autor=226874> (12. kolovoza 2018.)

¹⁸ Usp. <http://bib.irb.hr/lista-radova?autor=226874> (11. svibnja 2018.)

Sljedeći je korak bio osnivanje *Bioetičkog društva Srbije* 2008. godine. Potom, od 2011. godine s radom započinju *Centar za bioetičke studije* te *Sekcija za Srbiju Uneskovu (UNESCO) katedre za bioetiku*. Osim toga, osnovana je i *Sinodska komisija za bioetička pitanja Srpske Pravoslavne Crkve* u okviru koje se razmatraju brojna bioetička pitanja poput uporabe robota za njegu, teme moždane smrti, prava na eutanaziju, umjetne oplodnje itd¹⁹.

Što se tiče zastupljenosti bioetičke izobrazbe na visokoškolskim ustanovama, različiti fakulteti počinju uvoditi predmet bioetika. Tako *Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu* od 2004. ima predmete *Bioetika III*, *Bioetika IV* i *Bioetika V* te na poslijediplomskom studiju predmet *Bioetički principi rada s oglednim životinjama*. Na *Filozofskom i Medicinskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu* studenti slušaju predmet *Bioetika* na 3. godini studija. Isti predmet studenti pohađaju i na *Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu*, dok na *Medicinskom fakultetu* istog univerziteta, od 2012. pohađaju predmet *Bioetika i etika naučnoistraživačkog rada* (usp. Radenović i sur., 2012:320).

Na drugoj godini integriranih akademskih studija medicine na *Medicinskom fakultetu Univerziteta u Beogradu* od 2013. godine studenti pohađaju nastavu iz izbornog predmeta pod nazivom *Medicina, sport, bioetika*, što je još jedan doprinos razvoju bioetičke edukacije na beogradskom Univerzitetu i u Srbiji općenito.

Što se tiče etike i bioetike sporta, na privatnom *Fakultetu za sport u Beogradu*, studenti na prvoj godini studija slušaju kolegij *Etika u sportu*. Isti se predmet nudi i na 3. godini *Visoke sportske i zdravstvene škole Beograd*, dok je na *Fakultetu sporta i fizičkog vaspitanja Univerziteta u Nišu* na 1. godini studentima ponuđen predmet *Doping i antidoping u sportu*²⁰.

4.2.1. Znanstvena produkcija u Srbiji

Unutar tematskog okvira bioetičkih tematiziranja sporta, vrijedno je istaknuti izdanje *Edicija Primenjena etika* urednika Jovana Babića, profesora etike *Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, u sklopu koje je izdana antologijska knjiga Roberta L. Simona *Fair Play. The Ethics of Sport* (Sajmon, 2004), u sklopu koje se razmatraju tri značajna bioetička pitanja – doping, nasilje u sportu i *fair-play*.²¹

19 Vidi: http://www.spc.rs/sr/nauka_bioetika (19. lipnja 2018.)

20 Vidi: <https://www.fzs.edu.rs/studije/osnovne-studije/trener-u-sportu/> (2. srpnja 2018.); <http://www.vss.edu.rs/sportski-menadzment.asp> (2. srpnja 2018.); <http://www.fsv.ni.ac.rs/studije/studije-prvog-stepena/osnovne-akademske-studije-fiz-vaspitanje-i-sport/studijiski-programi-oas> (2. srpnja 2018.).

21 Usp. Škerbić, M. M. i Marković, M. (2018). *Fair-play* u sportu kao bioetičko pitanje. U: Jurić, H. (ur.) (2018). 17. lošinjski dani bioetike (str. 118). Zagreb: Grafomark.

Ipak, jedino doista specijalizirano izdanje za temu ovog rada jest zajedničko izdanje dviju znanstvenica *Univerziteta u Beogradu*, Sandre Radenović s *Fakulteta za sport i fizičko vaspitanje* i Vide Jeremić s *Medicinskog fakulteta*, koje su uredile izdanje zbornika *Sport, medicina, bioetika* na CD-u (2015, Beograd: izdavač Sandra Radenović). Možda najveća vrijednost ovog izdanja leži na polju budućnosti. Ono je s nizom informacija, uputa, tema i posebno bogatog rječnika na kraju, buditelj interesa i snažan *stimulus*, otvaratelj novih perspektiva u bioetici i sportu ravnopravno.

Za područje filozofije sporta u Srbiji treba izdvojiti kapitalno djelo autora Đorđa Stefanovića, profesora s *Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja* pod nazivom *Filosofija, nauka, teorija i praksa sporta* (Stefanović, 2011). Također, izdane su četiri publikacije na temu dopinga, koje očito služe kao pripomoć studentima na specifično pokrenutim kolegijima: *Doping i antidoping* Dragana Radovanovića, i Nenada Ponorca; *Doping i sport* Dragoljuba Jovanovića i Dragana Radovanovića²²; monografija Marine Đorđević-Nikić, profesorice *Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja Univerziteta u Beogradu* pod naslovom *Doping u sportu* koja se koristi u nastavi u okviru kolegija *Ishrana i stimulativna sredstva*²³; te monografija Sanje Mandarić, profesorice *Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja Univerziteta u Beogradu* i Veljka Delibašića pod naslovom *Sportsko i krivično-pravno sankcionisanje dopinga u sportu* (Delibašić, Mandarić, 2016).

U ovom kontekstu nikako se ne smiju zaobići izdanja *Antidoping agencije Srbije* (ADAS) koja, pored neizostavne medicinske perspektive višedimenzionalne problematike dopinga, obrađuju i onu etičku. Tako se, pored brojnih priručnika o problemima dopinga, kao izdanja ADAS-a izdvajaju sljedeće dvije publikacije: *Druga strana medalje* i *Budi zdrav igrati pošteno*²⁴. Inače, osnivač *Antidoping agencije Srbije*, Nenad Dikić, autor je brojnih publikacija te radova u vodećim svjetskim časopisima koji problem dopinga sagledavaju i s etičke strane. Među njima se izdvajaju rad sa suradnicima Snežanom Samardžić Marković i Michaelom McNameejem *On the Efficacy of WADAs Whereabouts Policy: Between Filing Failures and Missed Tests* (Dikić i sur., 2011:324-328) i zajednički rad s Michaelom McNameeje, Heinz Günterom, Snežanom Samardžić Marković i Bojanom Vajgićem *Sports physicians, ethics and antidoping governance: between assistance and negligence*. (Dikić i sur., 2013:1-4) Također, Dikić je autor poglavlja o doping u sportu u *Encyclopedia for Global Bioethics*, zajedno s Nenadom Đurđevićem i Mikeom McNameejem. (Ten Have, 2016:979-990)

22 Vidi: <http://www.fsfv.ni.ac.rs/nastava/predmeti/osnovne-strukovne-studije/prva-godina/doping-i-antidoping-u-sportu> (4. srpnja 2018.)

23 Vidi: <http://www.dif.bg.ac.rs/%D1%81%D1%80/predmeti/ishrana-i-stimulativna-sredstva> (4. srpnja 2018.)

24 Vidi: <http://www.adas.org.rs/edukacija/publikacije/> (2. srpnja 2018.)

Naposljetku, u ovaj korpus valja pribrojiti i nekoliko izdanja Jove Radoša, koja, doduše samo ponegdje i na vrlo općenit način, sadrže i bioetička pitanja: *Filozofija edukacije i sport*, zbornik radova s Treće međunarodne naučne konferencije Crnogorske sportske akademije, te knjige *Filozofija sporta* i *Etika u sportu*. Nakana autora u spomenutim knjigama, koje su napisane kao obvezatna literatura za studentsku populaciju brojnih fakulteta sporta, jest pokušaj da se s aspekta fundamentalnih filozofskih disciplina problemski sagledaju i analiziraju dominantne pojave u okviru sporta, ali i šire, u okviru cjelokupne tjelesne kulture. Otuda su obrađene teme, poput općih determinanti filozofije sporta, elemenata logike sporta, aksioloških kategorija sporta, etičkih dimenzija sporta, eudajmonije i sporta, odnosa etike i sportskog menadžmenta, etike i promjena u sportu, osobitosti estetskih zadovoljstava u sportu, atributa estetskog u katama, jezika sportske komunikacije, filozofije slobodnog vremena i tjelesne aktivnosti, politike i sporta, ekologije i sporta, filozofije edukacije i sporta te odnosa vjere i sporta. (Radoš, 2007, 2010, 2012)

U ovom kontekstu svakako treba spomenuti i jedinstvenu knjigu *Život kroz sport* autora Miroslava Nešića i Sandre Radenović (Nešić, Radenović, 2016) koja je zapravo spoj dviju perspektiva gledanja na sport - novinarske i sociološke. Novinar M. Nešić prikupio je mnogobrojna svjedočanstva sportaša koje je sociološki sagledala sociologinja sporta Sandra Radenović.

Drugo kapitalno djelo za filozofiju sporta u Srbiji jest ono Časlava Koprivice naslovljeno *Homo maximus. Elementi filozofije sporta* (Koprivica, 2018). Djelo sadrži petnaest poglavlja u okviru kojih se autor na vrlo studiozan način bavi određenjem i zadacima filozofije sporta, antropološkim razmatranjima o igri i sportu, odnosom ustroja čovjekovog bića i podrijetla sporta, antropološkim ishodištima sporta – protosportom, čovjekom u svijetu sportske igre i stalne dihotomije i napetosti između pobjede i(li) igranja. Autora zanima u čemu se sastoji privlačnost igre i sporta te koji su to etički momenti i narav sporta. Pritom daje kulturno-povijesnu retrospektivu sporta, unutar koje razmatra odnos sporta i životnog stila ljudi, ali i etike i „epistemike“ ljudskog tijela. (Koprivica, 2018)

U sumi, kao što prikazuje tablica 3, radi se o 26 bibliografskih jedinica, od kojih je 62 % knjiga, uglavnom udžbeničkog i priručničkog karaktera, namijenjenih fakultetskoj nastavi, dok je broj znanstvenih članaka veoma nizak, pri čemu ih je 60 % objavljeno u hrvatskim znanstvenim časopisima i zborniku.

Tablica 3. Broj znanstvenih radova, knjiga i zbornika te njihovih autora unutar filozofije i etike sporta s bioetičkom tematikom u Srbiji

	Znanstveni članci u časopisima	Poglavlje u knjizi	Knjige i zbornici	Ukupno
Broj radova	8	3	17	28
Autori	11	3	15	29

Osim spomenutih, kao posebna ličnost u ovom kontekstu izdvaja se Ljubodrag Duci Simonović, bivši košarkaški reprezentativac Jugoslavije. Simonović je nakon sportske karijere magistrirao na području pravnih znanosti te doktorirao na području filozofije, a još od 80-ih godina XX. stoljeća objavljuje radove i knjige vezane uz teme iz filozofije sporta. Simonović je u brojnim tekstovima i javnim nastupima kritizirao profesionalni sport, posebice ideju olimpizma. S obzirom na tematska područja koja obrađuje u svojim publicističkim radovima²⁵ i knjigama, one se mogu odrediti i kao bioetičke u najširem smislu. U ovakvom kontekstu, njegove su najznačajnije knjige²⁶: *Pobuna robota, Sport. Kapitalizam - Destrukcija, Filozofski aspekti modernog olimpizma, Olimpijska podvala i Posljednja revolucija*.

Na sličan način ističe se i ugledni publicist Ivan Ergić, bivši nogometaš Juventusa i Basela i reprezentacije Srbije. U svojim brojnim tekstovima u različitim srpskim i hrvatskim časopisima i internetskim portalima, kao i iscrpnim kolumnama²⁷ u srpskom dnevnom listu *Politika*, iznosi oštre kritike na račun profesionalnog sporta u kontekstu neoliberalizma, iz perspektive filozofije sporta. Ergić je sudjelovao i u radu *Bioetičkog caféa* u okviru međunarodne znanstveno-kulturne manifestacije *12. lošinjski dani bioetike* s izlaganjem pod nazivom *Bioetika i sport*.²⁸

Što se tiče znanstvenih članaka, od autora koji su svoja promišljanja vezana uz sport označili kao bioetička, u prvom redu svakako stoji Sandra Radenović, koja je svoja nastojanja usmjerila prema sociologiji, filozofiji i etici sporta, te, još i više, bioetici sporta. Njena nastojanja uključuju brojne znanstvene radove i knjige, pokretanja univerzitetskih kolegija, organiziranje brojnih tribina i akcija unutar *Bioetičkog društva Srbije*, participiranje i organiziranje znanstvenih konferencija te rad u

25 Vidi: <https://ljubodragssimonovic.wordpress.com/2007/12/17/tekstovi-na-srpskom-jeziku/> (19. srpnja 2018.)

26 Vidi: <https://ljubodragssimonovic.wordpress.com/2008/06/06/ducijeve-knjige/> (19. srpnja 2018.)

27 Ergić je napisao više od 30 kolumni, od kojih se može preporučiti, primjerice, <http://www.politika.rs/scc/clanak/230834/Pomeranje-sporta> (20. srpnja 2018.)

28 Vidi sažetak u: Jurić, H. (ur.) (2013). *12. lošinjski dani bioetike* (str. 177-178). Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

editorijalima znanstvenih časopisa²⁹. Osim ranije spomenutog zbornika, ovdje treba uputiti na njezin rad *Sportsko tijelo - nekad i sad* objavljeno u bioetičkom časopisu *JAHR* (Radenović i Čačija, 2015:341-352). Tu su i dva rada Željka Kaluđerovića s *Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, koji i inače objavljuje u mnogim časopisima i zbornicima – rad *Ethics vs. Sport* objavljen u zborniku *O sportu drugačije. Humanistički aspekti sporta* urednice Ivane Zagorac (Zagorac, 2014:241-253), dok je rad *Sport rules, sport moral values and fair play* objavljen u tematu časopisa *JAHR* (Kaluđerović, 2011:43-53). U istom je časopisu i tematu objavljen i rad Sonje Antonić s istog fakulteta *Ethical and bioethical implications of contemporary women gymnastics* (Antonić, 2011:241-250). Nadalje, Miloš Marković³⁰, Božo Bokan i Miloš Kukolj s *Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja Univerziteta u Beogradu* objavili su za temu istraživanja relevantan rad *Stavovi studenata o moralnim vrednostima u fizičkoj kulturi* u časopisu *Teme* (Marković i sur., 2016). Pritom, Božo Bokan je i autor rada *K objektivnoj spoznaji u tjelesnoj kulturi* koji se nalazi u ranije spomenutom zborniku. (Zagorac, 2014:299-311) Naposljetku, tu je i zajednički rad Markovića, Radenović i Bokana u časopisu *Filozofska istraživanja* o točkama susreta zdravstvene i tjelesne kulture. (Marković i sur., 2016:531-543)

Tablica 4. Broj znanstvenih radova prema klasifikaciji unutar filozofije i etike sporta s bioetičkom tematikom u Srbiji

	Broj radova	Broj autora
Izvorni članci	5	9
Pregledni članci	2	1
Poglavlje u knjizi	3	3
Stručni članci	1	1
Ukupno	11	14

Tablica 4. nam jasno pokazuje kako je u znanstvenom diskursu filozofije i etike sporta u Srbiji (pre)malen broj radova s bioetičko-sportskim temama i kako postoji ogroman prostor za napredak s jedne strane, odnosno definitivna potreba za znanstvenim okretom u smjeru bioetike sporta s druge. Može se istaknuti kako je

29 Spomenimo članstvo u uredništvu međunarodnog časopisa *Sport in Society* (Routledge, Taylor and Francis Group), <https://www.tandfonline.com/action/journalInformation?show=editorialBoard&journalCode=fcss20> (2. srpnja 2018.)

30 Apostrofirati svakako treba i činjenicu da je početkom 2017. godine na Fakultetu sporta i fizičkog vaspitanja Univerziteta u Beogradu Miloš Marković obranio doktorsku tezu s naslovom *Fizička kultura i etika: teorijsko-eksperimentalni model istraživanja*.

pozitivna činjenica da su izvorni članci zastupljeni s 50 % u ukupnom broju, dok je samo jedan rad stručni.

Na kraju, tablica 5. donosi pregled ukupnog broja radova, knjiga i autora koje(i) se bave bioetičko-sportskom tematikom u dvije susjedne države. Radi se o tek 64 znanstvena rada, od kojih čak 84.4 % otpada na hrvatske znanstvenike i 15.6 % na srpske, dok je čak 92 % knjiga objavljeno u Srbiji, a tek jedan zbornik ili 8 % u Hrvatskoj. Radi se o zanimljivom nesrazmjeru, koji zapravo otkriva mnogo. S jedne strane, hrvatski su znanstvenici okrenutiji temeljnim istraživanjima u području, dok u Srbiji prevladava „praktični“ pristup objavljivanja građe namijenjene studentima i fakultetskoj nastavi. S druge strane, u Hrvatskoj gotovo ne postoji fakultetska izobrazba u konkretnim područjima, pa ni nema potrebe za karakterističnom građom. Naposljetku, potpuno je razvidno gdje je prostor za nadogradnju i razvoj.

Tablica 5. Ukupan broj znanstvenih radova, knjiga i zbornika, tematskih izdanja u časopisima te njihovih autora unutar filozofije i etike sporta s bioetičkom tematikom u Hrvatskoj i Srbiji

	Znanstveni članci u časopisima	Poglavlje u knjizi	Knjige i zbornici	Tematska izdanja u časopisima	Ukupno
Broj radova	67	5	17	4	93
Autori/urednici	57	4	15	3	79

5. Usporedni osvrt

Gole brojke prikazane u tablicama jasno pokazuju kako se radi o veoma malom broju bibliografskih jedinica posvećenih bioetičkim temama unutar znanstvenog diskursa filozofije i etike sporta u Hrvatskoj i Srbiji. Radi se o tek 54 objavljena znanstvena članka u Hrvatskoj, čije autorstvo potpisuje 47 autora, odnosno 10 članaka i 10 autora u Srbiji. Pozitivna je inklinacija što je među njima najveći broj izvornih članaka, u Hrvatskoj 22 %, a u Srbiji 50 %. S druge strane, u Hrvatskoj je objavljena tek 1 knjiga odnosno zbornik, dok ih je u Srbiji objavljeno 16 iz pera 14 različitih autora. Može se zaključiti kako se radi o prilično zapostavljenom području, koje je za suvremeni sport veoma važno jer se u njemu prelama budućnost cijelog sporta, posebice kada se govori o genetici i medicinskim tehnologijama i metodama. Stoga je mišljenje autora da i u Hrvatskoj i u Srbiji, zemljama s izuzetno bogatom sportskom povijesti i izvanrednim sportskim natjecateljskim postignućima na globalnom nivou, možemo očekivati sve veći broj radova u tom području, kao i rast interesa za bioetičke teme u bliskoj budućnosti.

Usporednim pregledom znanstvene produkcije na specifičnom tematskom polju u dvije države jasno se uočava kako je u Hrvatskoj naglasak na znanstvenim radovima odnosno istraživačkoj djelatnosti, dok je u Srbiji na knjigama (udžbenicima i zbornicima), odnosno općoj teorijskoj preglednoj građi, uglavnom vezanoj uz održavanje sveučilišne nastave. Obje istaknute opaske vrijede i kao nedostatak u onoj drugoj državi - u Hrvatskoj nedostaju opći pregledi i publikacije udžbeničkog karaktera koji su nužan uvod u disciplinu te potrebna podloga i orijentir za specifičnije bavljenje disciplinom, dok u Srbiji nedostaje istraživačkih radova odnosno članaka sa specifičnim, uskim i dubinskim istraživanjima.

Tematski je diverzitet veoma skučen, pri čemu u Hrvatskoj postoji definitivan fokus na razmatranju ljudskog (sportskog) tijela u različitim vidovima te problematici dopinga, koji je ujedno i jedina izrazitije razmatrana tema u Srbiji. Ohrabrujuće je što nam bliska prošlost svjedoči o određenim pomacima kroz razne akademske inicijative, čega je dio i ovo istraživanje. Najvrjedniji doprinos u tematskom smislu jest shvaćanje bioetike u širem spektru te, sukladno tome, određen broj radova koji to potvrđuju i potiču - planinarenje (Eterović, 2014), zeleni sport (Zagorac, 2014), sport kao rehabilitacija (Šendula-Jengiđić i sur., 2011:284-292), nasilje u sportu (Muzur i Rinčić, 2011:145-152), zlostavljanje djece u sportu (Milanović i sur., 2011:218-228; Stošić, 2011:235-240). Ipak, kao opća ocjena može se konstatirati kako je u obje države očevidan manjak bioetičko-sportskih, jednako kao i filozofsko- i etičko-sportskih znanstvenih razmatranja i istraživanja.

Razvidna je i razlika u institucionalnoj zastupljenosti i razvoju bioetike u dvjema državama, gdje u Hrvatskoj postoji i Znanstveni centar izvrsnosti na državnoj razini i potpori (ZCI-IB) s jedinom specifičnom instancom u vidu Znanstveno-istraživačkog odbora za bioetiku i sport, specifičan znanstveni časopis (JAHR European Journal of Bioethics), organizirani i etablirani simpozij(i) (Lošinjski dani bioetike; Ethics, Bioethics and Sport Conference), ljetne škole itd. S druge strane, u obje države postoje antidopinške agencije koje karakterizira sličan način djelovanja u javnoj domeni i pristupa problematici, okrenutih popularizaciji i izobrazbi u smislu antidopinških stremljenja.³¹ Premda u dvije države tek sporadično nailazimo na dopinške skandale, ipak se edukacija smatra veoma važnom, posebice kada dolazi iz smjera krovne institucije u tom smislu. Naime, one su te koje mogu bitno utjecati na percepciju dopinga i njegovu (ne)prihvatljivost. U tom smislu, možemo samo poželjeti više stručnih publikacija i inicijativa koje umnogome mogu utjecati, kako na javno mnijenje i stavove glede dopinga, tako i na njegovu (ne)korištenje.

Istraživanje je također pokazalo da na sveučilištima i fakultetima u dvjema državama tek rijetko i sporadično postoje programi odnosno kolegiji koji sadrže bio-etičko-

31 Vidjeti <https://www.antidoping-hzta.hr/#> (10. lipnja 2018.) i <http://www.adas.org.rs/> (10. lipnja 2018.)

-filozofsko-sportske teme i usmjerenja, s time da je u Srbiji u tom smislu nešto bolja zastupljenost. Svi su kolegiji izbornog karaktera. Pritom je zanimljivo kako poduzeta istraživanja pokazuju jasnu korelaciju između izobrazbe i znanja studenata (Bokan, 2014) odnosno njihovih stavova o bioetičkim pitanjima u sportu (Marković, Radenović, Bokan, 2016).

Naposljetku, u obje države postoje recentne inicijative i istraživanja u smislu bioetike sporta, baš kao i nužna „kritična masa“ znanstvenika zainteresiranih, motiviranih i talentiranih za davanje doprinosa i razvoj, baš kao i sluh hrvatskih i srpskih akademskih zajednica za davanje podrške i pomoći. One su, zapravo, zalog za budućnost.

Završna riječ

Dvoje autora u ovom je radu željelo dati doprinose temeljima za razvoj nove discipline, bioetike sporta, u regionalnim okvirima.

U prvom su dijelu rada autori iznijeli prve definicije bioetike sporta, koje su relativne odnosno u relaciji s općom bioetikom s jedne strane i filozofijom sporta s druge. U tom smislu autori su pokazali što je sačinjavalo tematski opseg bioetike sporta do sada te iznijeli prijedlog što bi on trebao obuhvaćati kako bi bio potpun.

U drugom dijelu rada autori su predstavili istraživanje koje je sačinjeno od pretraživanja, detektiranja i prepoznavanja filozofske i etičke znanstvene građe o sportu kao bioetičke, te načinjanje stvaranja specifične baze. Ona bi, zapravo, trebala činiti temelj i potporanj za razvoj i rast ove i ovih disciplina u budućnosti u dvjema susjednim državama. U završnom dijelu autori su izvršili analizu prikupljenih podataka iz kojih su iznijeli i određene zaključke.

Naposljetku, autori nipošto ne tvrde da su zahvatili sve što jest ili je bilo objavljeno, tako da je ovaj rad ujedno i poziv upućen kolegicama i kolegama da iznađeno i izneseno dopune ili da autore i zainteresirani auditorij upute na propušteno.

Krajnja nakana je i mogući poticaj i motivacija za istraživanja, povezivanja u smislu institucijske i osobno-istraživačke suradnje u specifičnom spektru bioetike sporta te, kao krajnja posljedica, i moguće pokretanje budućih izbornih kolegija i nastavnih predmeta.

Literatura

1. Antičić, S. (2011). Ethical and bioethical implications of contemporary women gymnastics, *JAHR: European Journal for Bioethics*, 2(3), 2011:241-250.
2. Babić, J. (ur.) (2007). *Edicija Primenjena etika*, Službeni glasnik, Beograd
3. Brkljačić, M., Brkljačić Beg, S., Mavrinac, M., Sorta-Bilajac Turina, I., Bunjevac, I. i Čengić, T. (2011). Može li suvremeni sport bez svoje etike? – potreba za sustavnom edukacijom. *JAHR: European Journal for Bioethics*, 2(3), 2011:75-92;93-110
4. Camporesi, S., McNamee, M. (2018). *Bioethics, Genetics and Sport*, Routledge, London & New York
5. Čović, A. (2006). Pluralizam i pluriperspektivizam. *Filozofska istraživanja*, 26(1), 2006:7-12
6. Čović, A. (2009). Integrativna bioetika i problem istine. *Arhe* 12(1), 2009:185-195
7. Erceg, D. i Fattorini, I. (2011). HADA - naša iskustva u borbi protiv dopinga u sportu. *JAHR: European Journal for Bioethics*, 2(3), 2011:196-206
8. Eterović, I. (2014). O mogućnosti filozofije planinarstvu ili o planinarstvu kao filozofiji, u: Ivana Zagorac (ur.) (2014). *O sportu drugačije*. Humanistički aspekti sporta, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb
9. Davis, P., Weaving, Ch. (ur.) (2010). *Philosophical Perspectives on Gender in Sport and Physical Activity*, London and New York: Routledge
10. Delibašić, V., Mandarić, S. (2016). *Sportsko i krivično-pravno sankcionisanje dopinga u sportu*. Beograd: Službeni glasnik.
11. Dikić, N., Samardžić Marković, S. i McNamee, M. (2011). On the Efficacy of WADAs Whereabouts Policy: Between Filing Failures and Missed Tests. *Deutsche Zeitschrift für Sportmedizin Jahrgang* 62(10), 2011:324-328
12. Dikić, N., McNamee, M., Günter, H., Samardžić Marković, S. i Vajgić, B. (2013). Sports physicians, ethics and antidoping governance: between assistance and negligence. *Br J Sports Med* 0, 2013:1-4
13. Donev, D. (2011). Moral values in sport as a necessary part in the concept of ethical education. *JAHR: European Journal for Bioethics*, 2(3), 2011:153-158
14. Đonlić, V., Moretti, V. i Kinkela, D. (2011). Etičnost u vrednovanju problema vezanih uz nedovoljnu tjelesnu aktivnost većine stanovništva u odnosu na probleme koji prate sport i usvajanje intelektualnih znanja u području odgoja i obrazovanja. *JAHR: European Journal for Bioethics*, 2(3), 2011:263-273;251-262
15. Đorđević-Nikić, M. (2004). *Doping u sportu*. Beograd: Izdanje autora.
16. Jennings, B. (ur.) (2014). *Encyclopedia of Bioethics 4th Edition*. NY: Macmillan Reference USA.
17. Jovanović, D. i Radovanović, D. (2001). *Doping i sport*. Niš: Roler Print.
18. Jurić, H. (2007). Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera. U: Valjan, V. (ur.). *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije* (str. 77-99). Sarajevo: Bioetičko društvo u BiH
19. Kaluđerović, Ž. (2011). Sport rules, sport moral values and fair play. *JAHR: European Journal for Bioethics*, 2(3), 2011:43-53
20. Kinkela, D., Moretti, V., Đonlić, V. (2011). Moralne i pravne dvojbe kod utvrđivanja spola u sportu. *JAHR: European Journal for Bioethics*, 2(3), 2011:111-118; 119-126
21. Koprivica, Časlav D. (2018). *Homo maximus*. Elementi filozofije sporta. Beograd: Centar za izučavanje tradicije „Ukronija“.
22. Krznar, T. (2009). Lov - sport ili destrukcija. *Tragom misli Josea Ortege y Gasset*. *Filozofska istraživanja*, 29(3). 2009:461-475
23. Maričević, B. (2011). Etički aspekti uloge fizioterapeuta u košarkaškom klubu. *JAHR: Europski časopis za bioetiku*, 2(3), 2011:321-322

24. Marković, M., Bokan, B. i Kukolj, M. (2016). Stavovi studenata o moralnim vrednostima u fizičkoj kulturi. *Teme*, XL(1), 2016:335-350
25. Marković, M., Radenović, S. i Bokan, B. (2016). Zdravstvena kultura i tjelesna kultura - točke susreta. *Filozofska istraživanja*, 36(3), 2016:531-543
26. McNamee, M. (ur.) (2010). *The Ethics of Sport. A Reader*, London and New York: Routledge
27. Milanović, D., Čustonja, Z. i Škegro, D. (2011). Zlostavljanje djece u vrhunskom sportu - etički izazovi. *JAHHR: Europski časopis za bioetiku*, 2(3), 2011:218-228
28. Morgan, W. J. i Meier, K. V. (ur.) (1988). *Philosophic Inquiry in Sport*. Champaign, IL: Human Kinetics
29. Morgan, W. J. (ur.) (2007). *Ethics in Sport*. 2nd Edition. Champaign, IL: Human Kinetics
30. Morgan, W. J. (2011). Sports and the Ethical Challenges. *JAHHR: Europski časopis za bioetiku*, 2(3), 2011:25-28
31. Morgan, W. J. (ur.) (2017). *Ethics in Sport*. 3rd Edition. Champaign, IL: Human Kinetics
32. Muzur, A. i Rinčić, I. (2011). Sport i nasilje: prilog etičkim, sociologijskim i psihoneurobiologijskim razmatranjima. *JAHHR: Europski časopis za bioetiku*, 2(3), 2011:145-152.
33. Nešić, M., Radenović, S. (2016). *Život kroz sport*. Beograd: Prosveta.
34. Pajčić, M. i Petković, T. (2008). Doping i kaznenopravna odgovornost. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 45(3). 2008:551-582
35. Perman, B. (2011). Je li sustav sporta pravedan? *JAHHR: Europski časopis za bioetiku*, 2(3), 2011:172-184.
36. Potter, Van Rensselaer (1971). *Bioethics: Bridge to the Future*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
37. Post, S. G. (ur.) (2004). *Encyclopedia of Bioethics 3rd Edition*. NY: Macmillan Reference USA.
38. Radenović, S., Turza, K., Todorović, Z., Jeremić, V. (2012). Institucionalizacija bioetike u Srbiji. *Socijalna ekologija*, 2012; 21(3): 311-328.
39. Radenović, S., Jeremić, V. (2013). Jedan prilog bioetici sporta – medicina, sport, bioetika. *Gradovrh, Časopis Matice hrvatske*, 2013; 10(10): 204-208.
40. Radenović, S. (2015). Sociologija sporta i/ili sociologija fizičke kulture – neka razmatranja, *Sociološka luča*, IX/1:42-55
41. Radenović, S., Čačija, Ž. (2015). Sportsko tijelo - nekad i sad. *JAHHR: Europski časopis za bioetiku*, 6(12), 2015:341-352
42. Radenović, S., Jeremić, V. (ur.) (2015.). *Sport, medicina, bioetika*. Beograd: izdavač Radenović, S. (CD izdanje, ISBN 978-86-80148-00-7)
43. Radenović, S. (2014). Sport i društvo – Sociologija sa sociologijom sporta. *Sociologija sporta*. Beograd: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja Univerziteta u Beogradu
44. Radoš, J. (2007). *Filozofija edukacije i sport*. Podgorica: Sport mont
45. Radoš, J. (2010). *Filozofija sporta*. Sremski Karlovci: Kairos
46. Radoš J. (2012). *Etika u sportu*. Bačka Palanka: Logos
47. Radovanović, D. i Ponorac, N. (2014). Doping i antidoping. Niš: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja
48. Reich, W. (ur.) (1995). *Encyclopedia of Bioethics 2nd Edition*. NY: Macmillan Reference USA.
49. Rinčić, I. i Muzur, A. (2012). *Fritz Jahr i rađanje europske bioetike*. Zagreb: Pergamena
50. Sajmon, R. L. (2010). *Fer-pley. Etika sporta*. Beograd: Službeni glasnik
51. Simonović, D. (1981). *Pobuna robota*. Beograd: Zapis
52. Simonović, D. (1995). *Sport. Kapitalizam - Destrukcija*. Beograd: FineGraf
53. Simonović, D. (2001). *Filozofski aspekti modernog olimpiзма*. Beograd: Lorka
54. Simonović, D. (2007). *Olimpijska podvala*. Beograd: FineGraf

55. Simonović, D. (2013). *Poslednja revolucij*. Beograd: vlastita naklada
56. Stefanović, Đ. (2011). *Filosofija, nauka, teorija i praksa sporta*. Beograd: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja Univerziteta u Beogradu.
57. Stošić, A. (2011). Nužnost nadzora zdravlja djece uključene u športske aktivnosti – etički aspekti. *JHR: Europski časopis za bioetiku*, 2(3), 2011:235-240
58. Šendula-Jengić, V., Dominić, T., Hodak, J., Bošković, G. i Beg, D. (2011). Etika i sport u rehabilitaciji i resocijalizaciji psihički oboljele osobe. *JHR: Europski časopis za bioetiku*, 2(3), 2011:284-292;275-283
59. Škerbić, M. M. (2014). Etika sporta kao novi nastavni predmet? *Metodički ogledi*, 21(1). 2014:47-66
60. Škerbić, M. M. (2016). Etika dopinga u sportu: dvije suprotstavljene pespektive. *Filozofska istraživanja*, 36(3). 2016:511-530
61. Škerbić, M. M. (2017). *Ethics of Sport: Contours and Divisions of a Discipline*. U: Savović, B., Mandić, R. i Radenović, S. (ur.) *International Scientific Conference Effects of Physical Activity Application to Anthropological Status With Children, Youth and Adults* (str. 63-69). Beograd: Belgrade University, Faculty of Sport and Physical Education (Smederevo : Newpress)
62. Škerbić, M. M. (ur.) (2018). *1st International Conference Ethics, Bioethics and Sport*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo
63. Ten Have, H. (ur.) (2016). *Encyclopedia of Global Bioethics*. Springer International Publishing Switzerland
64. Torbarina, Z. (2011). Sport – a protective factor in facing the risky behavior of children and youth, *JHR: Europski časopis za bioetiku*, 2(3). 2011:55-74
65. Zagorac, I., Jurić, H. (2008). Bioetika u Hrvatskoj. *Filozofska istraživanja*, 28/3:601-611
66. Zagorac, I. (2008). The Body and Technology. A Contribution to the Bioethical Debate on Sport. *Synthesis philosophica*, 23(2). 2008:283-295
67. Zagorac, I. (ur.) (2009). *Filozofska istraživanja*, 114(2). 2009; 115(3). 2012 – temat Slobodno vrijeme i sport I. i II.
68. Zagorac, I. (ur.) (2012). *Metodički ogledi*, 35(19). 2012 – temat Filozofija i sport
69. Zagorac, I. (ur.) (2014). *O sportu drugačije. Humanistički aspekti sporta*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
70. Zagorac, I. (2014). *Igrajmo zeleno!* U: Zagorac, I. (ur.) (2014). *O sportu drugačije. Humanistički aspekti sporta*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

Internetski linkovi

- <http://bib.irb.hr/lista-radova?autor=226874> (11. svibnja 2018.)
- http://www.spc.rs/st/nauka_bioetika, pristup 19. lipnja 2016. u 19:45.
- <https://www.fzs.edu.rs/studije/osnovne-studije/trener-u-sportu/> (2. srpnja 2018.)
- <http://www.vss.edu.rs/sportski-menadzment.asp> (2. srpnja 2018.)
- <http://www.fsfv.ni.ac.rs/studije/studije-prvog-stepena/osnovne-akademske-studije-fiz-vaspitanje-i-sport/studijski-programi-oas> (2. srpnja 2018.)
- <http://www.fsfv.ni.ac.rs/nastava/predmeti/osnovne-strukovne-studije/prva-godina/doping-i-antidoping-u-sportu> (4. srpnja 2018.) <http://www.dif.bg.ac.rs/%D1%81% D1%80/predmeti/ishrana-i-stimulativna-sredstva> (4. srpnja 2018.)
- <http://www.adas.org.rs/edukacija/publikacije/> (8. srpnja 2018.) <https://ljubodragsimonovic.wordpress.com/2007/12/17/tekstovi-na-srpskom-jeziku/> (22. srpnja 2018.)
- <https://ljubodragsimonovic.wordpress.com/2008/06/06/ducijeve-knjige/> (19. lipnja 2018.)

- <http://www.politika.rs/scc/clanak/230834/Pomeranje-sporta> (19. lipnja 2018.)
- http://www.ff.uns.ac.rs/fakultet/ljudi/fakultet_odseci_sociologija_dragan_kokovic.htm (22. veljače 2018.)
- <http://scindeks.ceon.rs/issue.aspx?issue=12735&lang=sr> (29. lipnja 2018.)
- <http://www.dif.bg.ac.rs/%D1%81%D1%80/godisnjak> (29. lipnja 2018.)
- <http://www.dif.bg.ac.rs/%D1%81%D1%80/zbornici> (23. lipnja 2018.)
- <http://www.dif.bg.ac.rs/%D1%81%D1%80/studije-od-2014-15> (27. lipnja 2018.)
- <http://www.fsfvs.rs/studije/osnovne-studije> (2. lipnja 2018.)
- https://dif.pr.ac.rs/docs/studijски_programi/oas.pdf (11. lipnja 2018.)
- https://dif.pr.ac.rs/docs/studijски_programi/das.pdf (11. lipnja 2018.)
- <https://www.tandfonline.com/action/journalInformation?show=editorialBoard&journalCode=fcss20> (9. lipnja 2018.)

Bioethics of Sport: The Presence of Bioethical Topics in the Field of Philosophy and Ethics of Sports in Croatia and Serbia

SUMMARY

The intention of the authors is twofold. On the one hand, to determine what is bioethics of sport as such, and what is the extent of the thematic spectra. On the other hand, to investigate the amount of the bioethical issues present in the scientific discourse within the field of philosophy and ethics of sport in Croatia and Serbia. The authors thereat take into account the diversity of the three positions of sports consideration (bioethical, ethical and philosophical) that mutually converge, as well as the diversity of their disciplinary presence, establishment, and recognition within the scientific discourse and academic community. Furthermore, the authors will assess the quantitative data related to authors, topics and publications, and identify those dominant in both countries. Finally, through parallel analysis, the authors will underline similarities and analogies, as well as the specificities and differences.

Keywords: bioethics, bioethics of sport, ethics of sport, philosophy of sport, sport.